

УДК 947.084.5/6(477.43/44)

Мельничук О.А. Розвиток селянської кооперації на Поділлі в період непу // Беларусь і суседзі: гістарычныя шляхі, узаемадзеянне і узаемауплывы», V міжнародная навуковая канферэнцыя. – Гомель: УА «ГДУ імя Ф. Скарыны», 2014. – С.203- 212.

О.А. Мельничук

Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського

РОЗВИТОК СЕЛЯНСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ НА ПОДІЛЛІ В ПЕРІОД НЕПУ

У статті висвітлюється розвиток селянської кооперації на Поділлі в умовах нової економічної політики. Основну увагу зосереджено на характеристиці більшовицької політики, спрямованої на контроль за розвитком селянської ініціативи у цій сфері, що реалізовувалася через діяльність класових політичних організацій сільської бідноти.

The development of peasant cooperatives on the tail during the NEP.

The article deals with the development of peasant cooperatives in the tail under the New Economic Policy. The main focus is on the characteristics of the Bolshevik policies to control the development of peasant initiatives in this area, which was implemented through the activity class political organizations of the rural poor.

Найголовнішим завданням більшовиків у сфері аграрних відносин був перехід від одноосібного ведення господарства до колективного. Радянські господарства, комуні, громадський обробіток землі та інші види товариського землекористування вважалися найкращими засобами для досягнення соціалізму в землеробстві. В такий спосіб пролетарська держава розраховувала позбутися економічної залежності від дрібного власника, який вважався найнебезпечнішим ворогом соціалізму, а створення на селі великого виробництва мало гарантувати радянській владі контроль над сільськогосподарським виробництвом.

Однак, відчайдушний опір селян політиці комунізації в 1919 році на Україні змусив більшовиків в своїй подальшій роботі по об'єднанню селянських господарств діяти обережніше та обачливіше. В резолюції ЦК РКП(б) "Про радянську владу на Україні", яка стала програмою дій більшовиків, вказувалось на побудову радянських господарств лише в необхідних розмірах, а в справі об'єднання селян у комуні та артіль не допускати ніякого примусу [1, с.121].

Не відкидаючи лозунгу колективізації і навіть підтримуючи неможливі колгоспи, більшовики разом з тим шукали іншого шляху, який би держався не на примусі, а слугував би економічним стимулом для селян до об'єднання. На думку правлячої партії цей шлях мав пройти через кооперацію, яка не була пов'язана з відчуженням селянської власності, а отже була більш прийнятною для селянства. Крім того, досвід колективної праці, набутий селянами, сприяв би безболісному переходу до колективізації. Тобто кооперація мала стати підготовкою та передумовою колективізації, яка поки що відкладалася на невизначений термін[2, с.301].

Однак, нова економічна політика, незважаючи на її далекосяжну тактику і стратегію, вплинула на подальшу долю селянської кооперації. З утвердженням НЕПу зростає роль кооперації в економічному житті села. На відміну від штучного утворення колгоспів, кооперація розширюється з ініціативи самих селян. Так, якщо на Поділлі на початок 1921 року діяло 248 кооперативів, то вже через рік їх чисельність зростає до 1020

[3, с.55].

Масове відродження кооперації не могло не хвилювати більшовиків. Адже на перших порах реставраційні тенденції до відродження справжньої селянської кооперації домінували над радянсько-соціалістичними [4, с.99]. Тому для радянської влади особливо важливим було питання захоплення більшості місць в керівних органах кооперації для здійснення контролю за її розвитком. Секретар ЦК КП(б)У Д.З. Мануїльський зазначав: "Без завоювання кооперації ми не вrostем в саму гущу господарського життя села" [5, с.14].

Виконуючи вказівки партійного керівництва, I Всеукраїнська нарада КП(б)У (травень 1921 р.) надала право контролю над діяльністю сільських кооперативів місцевим організаціям комітетів незаможних селян (КНС), шляхом введення їх в правління на правах представників продорганів [6, с.43]. Незабаром, в резолюції Політбюро ЦК КП(б)У про КНС від 30 вересня 1921 року перед комнезами було поставлене завдання остаточного захоплення в свої руки кооперативних правлінь [7, арк.1]. Необхідність "завоювання" правлінь місцевих кооперативів червоною ниткою було проведено і через резолюції з'їздів КНС Поділля. Так, окружний з'їзд КНС Гайсинщини, що відбувся у жовтні 1922 року, визначивши кооперацію головним фактором зміцнення незаможницьких господарств, закликав до розпуску правлінь кооперативів, які не виконують вказівок радянської влади [8, арк.8 зв.].

Для сприяння залучення незаможного селянства до правлінь кооперації, як і при виборах до Рад, владою були застосовані класові обмеження щодо участі селянства в системі виборів. Зокрема, 27 грудня 1922 р. Головний кооперативний комітет (Головкооперком) ухвалив рішення, за яким право обирати керівні органи кооперативів і бути обраними до них надавалось лише тим, що мали виборчі права за чинною конституцією [4, с.118]. А восени 1923 р. Головкооперком визнав за доцільне, аби при обранні до складу правління кооперативу, контролюючі органи вимагали довідку про соціально-майновий стан претендентів [9, арк.3]. Складання списків та утвердження кандидатів у правління кооперативів найчастіше здійснювалась на загальних зборах КНС. Така процедура не лише забезпечувала контроль за соціальним складом правлінь, але й сприяла завоюванню переважної кількості місць у них членами КНС. Так, у 1923-1925 роках члени КНС Поділля в керівних органах кооперації становили від 66 до 85 % [10, с.33].

Перевага комнезамівців у правліннях кооперативів не відображала процесу загального охоплення комнезамів Поділля селянською кооперацією. Так, на початок 1925 року на Поділлі було кооперовано 42214 членів КНС, що складала лише 29% від загальної кількості членів. Це був найнижчий показник серед усіх губерній України [11, арк.1-4]. Така різка невідповідність між низьким показниками охоплення комнезамівців Поділля селянською кооперацією та переважним відсотком членів КНС в її керівних органах підтверджує той факт, що формуючи правління кооперативів, більшовики здебільшого керувались не господарськими мотивами, а політичними. Про це наголошувалось у виступах на I з'їзді Всеукраїнської спілки сільськогосподарської кооперації (березень 1922 р.), де вказувалось на спроби владних структур протиснути до керівних органів кооперації "цілком чужих" для неї елементів [4, с.101]. Тому не дивно, що із позбавленням комнезамів владних функцій і перетворенням їх у добровільні організації, відсоток членів КНС Поділля в керівних органах кооперації поступово зменшується. Так, протягом 1925-28 років кількість членів КНС у правліннях сільськогосподарської кооперації зменшилась від 66% до 41%, а споживчої - від 75 % до 53% [12, арк.17].

Однією з перешкод вступу членів КНС до кооперації була неспроможність заплатити вступні паї. Тому для забезпечення "надійної" соціальної бази соціалістичної кооперації членам КНС дозволялось вступати до кооперативів на пільгових умовах. Зокрема, передбачалось надання змоги виплачувати вступні паї протягом 6-9 місяців, або

ж оплата їх за рахунок держави. Так, на пільгове придбання паїв членам подільських КНС у 1925 році Сельбанком було асигновано 6238 крб. [13, арк.6].

Для забезпечення сільськогосподарської і споживчої кооперації кредитом декретом РНК УРСР від 24 січня 1922 року була створена кредитна кооперація. Наданням довготермінових та короткотермінових кредитів держава прагнула якомога ширше залучати до кооперації господарства незаможних селян, а серед них і членів КНС. При цьому кошти, використані організаціями КНС, становили основну частку від загальної суми кредитів, виділених для незаможного селянства взагалі. Наприклад, за листопад-січень 1922-1923 рр. із 6 млн. кредиту для селянської бідноти Поділля, по лінії комнезамів було розподілено 4 755 625 крб. [14, арк.25].

У жовтні 1923 року на Поділлі розпочало діяльність губернське товариство сільськогосподарського кредиту [15, с.29]. Кредити для сільськогосподарських кредитових товариств розподілялись через губернську комісію незаможних селян. Вона зверталась з проханням до Подгубсельбанку, в якому аргументувала доцільність надання кредитів тому чи іншому товариству [13, арк.80].

Опора на організовану бідноту та підтримка її кредитами повністю відповідала політичним настановам більшовиків. Але з економічних розрахунків вона породжувала лише марнотратство фінансових і матеріально-технічних засобів. Адже більшість бідняцьких господарств мали натуральний спосіб виробництва, тому кредити не досягали своєї мети - забезпечення розширеного відтворення в сільському господарстві. Здебільшого їх просто проїдали, а тому сподіватись на їх повернення було марно. Це змушувало кредитові товариства дедалі частіше орієнтуватись на заможні господарства. З приводу цього, у зверненні Вінницької окрКНС (травень 1928 р.) вказувалось, що товариства кредитової кооперації, відпускаючи кредити, виходять цілком з комерційних міркувань, забуваючи про "потрібний соціальний підхід до справи" [16, с.1]. В результаті на початок 1929 року кредитові товариства Поділля охоплювали лише 6,7 % господарств членів КНС [17, арк.12].

Швидшому залученню незаможного селянства до кооперативів мав сприяти і спеціальний фонд бідноти, утворений у 1926 році. Його початковий рахунок в Укрсельбанку визначався сумою в 1 400 000 крб. Кошти для фонду виділяли самі кооперативи шляхом 10%-го відрахування від своїх прибутків [18, арк.279]. Таке рішення органів радянської влади не лише підривало економічний ґрунт селянської кооперації, але й викликало незадоволення її членів. Так, в інформаційному донесенні Тульчинського окрвідділу ДПУ (травень 1927 р.) повідомлялось про відмову заможних селян здійснювати подібні відрахування, що стало причиною виходу їх з кооперативів [19, арк.26].

Створенням фонду кооперування бідноти влада прагнула підтримати свою соціальну опору на селі. В листі Вінницького ОПК в жовтні 1926 року всім райпарткомам і партосередкам пропонувалось розгорнути масову агітаційну роботу навколо фонду для закріплення впливу серед бідноти та організацій КНС, втягуючи в їх лави нові верстви незаможних [20, арк.236]. Метою створеного фонду було забезпечення політичної ролі незаможного селянства в організаційній та господарській діяльності кооперативів. Тому розподіл фонду здійснювався з обов'язковою участю членів КНС [21, с.14]. Наслідком цього стало використання фонду кредитування бідноти Поділля виключно в інтересах комнезамів [22, арк.80].

Для недопущення кооперування за рахунок фонду бідноти середняків, місцеві партійні комітети зобов'язували комфракції комнезамів розглядати списки з кооперування на зборах КНС [23, арк.1]. А президія ВУЦВК своєю постановою 4 квітня 1928 року вказала на необхідність письмового дозволу організацій КНС при отриманні кредитів [24, арк.115]. Цим рішенням розподіл кредитів серед бідноти повністю зосереджувався в руках КНС.

Для збільшення надходжень до фонду бідноти на початку 1928 р. Головнокооперком

запропонував провести компанію по збільшенню вступного паю із заможних селян в споживчій кооперації до 10 крб і оголосив про збирання пайової заборгованості [25, арк.17]. Директивою ВЦКНС від 8 січня 1928 року проведення цієї акції покладалось на організації КНС. Вони були зобов'язані не лише одноставно проголосувати за збільшення паю, але й взяти участь разом з активістами-середняками в подвірному обході для збирання пайової заборгованості. За цю послугу організації КНС отримували право вступу до кооперації із платою вступного внеску в розмірі 50 коп. і наданням позики терміном на 2-3 роки [18, арк.15].

Однак, надання різноманітних пільг та привілеїв не сприяли залученню членів КНС Поділля до кооперації. Підтвердженням цього є не використання фондів, призначених для кооперування бідноти. Так, у 1927 році із 13 тис. крб, виділених споживчими товариствами Вінниччини, було використано лише 3 390 крб. [26, арк.17]. А Могилів-Подільський окргосподарсоюз за 1928 рік зумів кооперувати лише 3 тис. господарств, що становило 28 % планового завдання [27, арк.18].

В результаті перевірки, проведеної народним комісаріатом РСІ на початку 1928 року, було виявлено, що господарства членів КНС Поділля охоплені селянською кооперацією лише на 13,6 % [16, с.2]. Проте, незважаючи на це, питома вага членів КНС у кооперації залишалась високою. Так, на липень 1929 року, комнезамівці Поділля становили 61,3% усіх членів, а в правліннях кооперативів майже 75% [28, арк.29]. По Україні відсоток кооперованих членів КНС теж зріс, але показники були дещо нижчими. Так, на 1929 рік представники організованої бідноти в кооперації на Україні склали 50-55% [29, с.23]. В її керівних органах (ревізійних комісіях, правліннях) також більшу половину місць (54%) займали члени КНС [30, с.401]. Така перевага членів КНС в кооперативних органах цілком відповідала завданням соціальної політики державної партії в період "загострення класової боротьби".

Починаючи з середини 1929 року вся система селянської кооперації підлягала реорганізації у відповідності з курсом на суцільну колективізацію. Структура і методи роботи кооперативної системи підпорядковувалась одній справі - масовій колективізації. Характерним є лист Могилів-Подільського Буряксоюзу до окружної КНС від 15 грудня 1929 року. В ньому зазначалось, що " система сільськогосподарської кооперації повинна перетворитись у виробничу кооперацію з перспективами на переродження її в масову колективізацію". Перед організаціями КНС ставилось завдання допомагати бідноті вступати до колгоспів [31, арк.1].

Отже, розглядаючи селянську кооперацію як підґрунтя до проведення в майбутньому суцільної колективізації, більшовики ставили перед собою завдання пристосувати її до більшовицької доктрини суспільного розвитку. Контроль за розвитком селянської ініціативи у цій сфері мали забезпечувати класові організації сільської бідноти через захоплення у свої руки керівних органів кооперативних установ та забезпечення кооперування більшої частини незаможників. Такі кроки, на думку владних структур, мали стати запорукою відродження самодіяльної селянської кооперації.

Джерела та література

1. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК.- Т.2.-К.: Политиздат Украины, 1979.- 987 с.
2. Кульчицький, С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928) / С.В. Кульчицький. - К.: Основи, 1996. - 396 с.
3. Іванова, О. Роль комітетів незаможних селян Поділля в господарському будівництві (1921 -1925 рр.) / О. Іванова // В кн. З історії радянської Вінниччини.- Вінниця: Обл.книжк.вид-во, 1960.- С.49-61.
4. Марочко, В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект. (1861-1929) / В.І. Марочко. - К.: М.Р.К ots Publishing, 1995. - 224 с.

5. Мануильский, Д. З. О новой политике в деревне и работе на селе / Д. З. Мануильский. - Харьков: Всеукр. изд-во, 1922. -28 с.
6. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. В двох томах. - Т.1. 1918-1941. - К.: Політвидав України, 1976. - 1007 с.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). - Ф.1. - Оп.6. - Спр.985.
8. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). - Ф.П-1. - Оп.1. - Спр.674.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). - Ф.271. - Оп.1. - Спр.48.
10. Материалы по обследованию комитетов незаможных селян. (По данным обследования в июне 1925 г.). - Харьков: ЦСУ УССР, 1925. - 213 с.
11. ЦДАВО України. - Ф.257. - Оп.1. - Спр.333.
12. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). - Ф.Р-1791. - Оп.1. - Спр.167.
13. ДАВО. - Ф.Р-1901. - Оп.1. - Спр.66.
14. ЦДАВО України. - Ф.257. - Оп.1. - Спр.136.
15. Отчет Подольского губернского исполнительного комитета за 1923 г. - Винница: 1 Гостипография, 1924. - 84 с.
16. Червоний край. - 1928. -24 травня.
17. ЦДАВО України. - Ф.257. - Оп.1. - Спр.864.
18. ДАВО. - Ф.П-29. - Оп.1. - Спр.409.
19. ДАВО. -Ф.П-31. - Оп.1. - Спр.268.
20. ДАВО. - Ф.П-29. - Оп.1. - Спр.259.
21. V Всеукраїнський з'їзд незаможних селян: Стенографічний звіт і постанови. - Харків: Вид-во ВУЦВК, 1927. - 264 с.
22. ДАВО. - Ф.П-33. - Оп.1. - Спр.654.
23. ДАВО. - Ф.П.-31. - Оп.1. - Спр.372.
24. ДАХО. - Ф.Р-1791. - Оп.1. - Спр.70.
25. ДАВО. - Ф.П.-31. - Оп.1. - Спр.324.
26. ДАВО. - Ф.П-29. - Оп.1. - Спр.290.
27. ДАВО. - Ф.Р-401. - Оп.1. - Спр.2.
28. ДАВО. - Ф.Р-951. - Оп.1. - Спр.172.
29. Петровський, Г.І. Незаможники і середняки в 10-річній боротьбі за соціалізм / Г.І. Петровський. - Харків: Держвидав України, 1927. - 51 с.
30. X з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України: стенографічний звіт. - Харків: Держвидав України, 1928. - 616 с.
31. ДАВО. - Ф.Р-401. - Оп.1. - Спр.8.

The development of peasant cooperatives on the tail during the NEP. The article deals with the development of peasant cooperatives in the tail under the New Economic Policy. The main focus is on the characteristics of the Bolshevik policies to control the development of peasant initiatives in this area, which was implemented through the activity class political organizations of the rural poor.